

*Ніна Лебідь
Любов Сологуб*

АВТОБІОГРАФІЗМ РОМАНУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА “ЛЮДИНА І ЗБРОЯ”

Життєпис Олесь Гончара непростий. Народився він 3 квітня 1918 року, за твердженням його старшої сестри, не на Полтавщині, в Слободі Сухій, а в передмісті Дніпропетровська, де зовсім молодою померла його мати. В автобіографічних “Письменницьких визнаннях” Олесь Гончар з теплою згадує дідуся й бабусю – материних батьків, – до яких відвезли його, маленького, на виховання. А жили вони в Слободі Сухій. Ось так майбутній письменник порідився з Полтавщиною, щедрою на квітучі соняшни-

ки й таланти. Отже, першим мовним, етнічним і естетичним джерелом, із якого напився Олесь Гончар, був багатючий і розмаїтий світ полтавської природи, прекрасної говірки, великої, суворої і безмежно лагідної доброти простих сільських трударів. Утіленням людяності і обдарованості рідного народу стала для нього бабуся – неписьменна жінка, образ якої назавжди закарбувався в пам’яті. “Без неї, – писав у згаданих “Визнаннях”, – я, мабуть, не став би письменником”. “За бабусиним ласкавим порогом залишилася

в юнака казка, і чарівна пісня, і повноцвітне слово. Вони першими заронили в серце тугу за красою. Їх ніколи вже не забуде майбутній романіст. Але поріг переступлено – назустріч розбурханому, неспокійному, до біса складному й цікавому життю” [5, с. 10].

Рано пішов на свій хліб: одразу ж після закінчення семирічки почав працювати в козельщинській (на Полтавщині) районній газеті. Закінчив Харківський технікум журналістики (1937), працював в обласній газеті і, нарешті, “сягнув вершини своєї мрії”: 1938 року вступає на філологічний факультет Харківського університету.

Студентське життя захопило талановитого юнака: він вивчає мови, оволодіває багатствами рідної та світової літератури, займається науковою роботою, пише нові оповідання. 1941 року виходить друком перша повість “Стокозове поле”... Творча нива обіцяла щедрий ужинок. Але війна жорстоко зруйнувала і мрії, і плани, і саме життя. За образним висловом Бориса Олійника, “...летіли шкереберть далекосяжні особисті й державні плани. В сплюндрованих квартирах горіли мрії покоління і сторінки недописаних романів та поем” [9, с. 122].

У бібліотечному читальному залі й застала молодого письменника звістка про війну. “Одним ударом були спрочені всі наші студентські, по-юнацькому світлі мрії, сподівання. Невимовно тяжко було на душі. Мороком окутувалося майбутнє. <...> Після двотижневого навчання в чугуївських таборах під Харковом наш студентський батальйон направили на Дніпро в район Білої Церкви, де в цей час точилися жорстокі бої” [2, с. 224], – згадує Олесь Гончар у “Письменницьких роздумах”.

Мав в Гончар-студент і можливість евакуації, але, як пише він, уже “наступного дня ми були в райкомі комсомолу”; і згодом: “Окопи стали для нас другим університетом”.

“Криваві, невимовно гіркі й болючі дні відступу тяжкого 1941 року. Поранення, шпиталі, нові й нові бої, безмірна туга за полеглими і сонцелика радість перемоги – крізь усе пройшов, усе ввібрав навіки у своє серце рядовий, а потім старший сержант гвардійського полку Олесь Гончар” [5, с. 10]. Ратний подвиг письменника відзначено орденами Червоної Зірки та Слави III ступеня, найвищими солдатськими нагородами – трьома медалями “За відвагу”. Ті роки завдали й особистого болю: загинули його батько й два брати.

Як справжній художник Олесь Терентійович Гончар сформувався на війні. Вона на-

вчила його широко дивитися на світ, досягати глибини й складності людської душі. У листі до свого товариша О. Юренка письменник сповідався: “Пишу. Для серця із вірності присязи, даній тим героям у сірих шинелях, що, впавши, не підводились. А я стояв над ними і присягався: вирізьблю на камені”.

І вирізьбив. Словом.

1960 року Олесь Гончар видає роман “Людина і зброя” (був надрукований у журналі “Вітчизна”), де розповідає про тяжкі й гіркі перші місяці боїв, у яких довелось самому брати участь, про героїчну й трагічну долю студентського батальйону, про те, як виривався з друзями з оточення. Письменник обирає найскладніший, найтрагічніший для Батьківщини час – поразки та відступи.

У романі багато автобіографічного. “Написати цю книгу підказав мені мій обов’язок перед товаришами”, перед тими, хто на зорі своєї юності, в розквіті сил гинув на вогненних рубежах сорок першого року”, – знову й знову повторює О. Гончар як клятву тим, хто не повернувся з поля бою. У крові, жорстокості, у бруді війни вони, його товариші, не втрачають рис людяності, гуманізму.

Здавалося б, живописна Україна й війна ніяк не могли вжитися в часі, просторі, навіть у думці... У романі “Людина і зброя” вжилися, боляче вдаривши в груди читачеві.

Ось опис перших боїв студентського батальйону на Київщині, поблизу тих місць, де народився Тарас Шевченко. Тут усе дихає поезією і красою – благословенна щедра земля, привітні села... “В садках білили хати дивної краси. Що не хата – то витвір мистецтва, скільки хат, стільки й доклало рук художників та художниць народних! Одна підведена червоним, друга – синім <...>, в однієї наличники на вікнах голубі, а в другої – по голубому ще й червоненькими візерунками розмірено. Ніби змагалися в красі. І все білі-білі, ще не оббиті дощами, чисті, святкові. Не для війни – для щасливого літа, видно, білилися” [1, с. 98].

А через деякий час бачимо жахливу правду війни: фашистський снаряд б’є в одну-другу писанку-хату – “просто в лице їй”. “Ще один б’є під стріху <...>, і вже не видно ні підстрижених китиць на вуглах; ні лелечиного гнізда з лелеченятами біля димаря, сама тільки лелека кружляє в повітрі” [1, с. 104].

Яка жахлива картина, як тяжко на серці, як боляче очам... І все це досягається майстерністю письменницького таланту Олесь Гончара, який “гранично уважний не просто до мови, а до кожного окремого слова. Він його відчуває на вагу, колір і смак, він дихає ним” [9, с. 132].

До тих, хто, на щастя, не знає жахів війни (будь-якої війни!), письменник-патріот звертається із закликом берегти мир. Л. Новиченко зауважує: “Так, про все це потрібно розповісти поколінням, але це не просто сповідь, це одноразово сповідь і проповідь. Нехай би суворіше, вдумливіше вчитувалися в подібні сторінки і люди тієї країни, на чії Золоті мости і Емпайр Стейтс Білдинги не падала жодна бомба і чиє небо не образив своєю появою жоден ворожий літак <...>. Адже ж війни мало не бажати, мало її проклинати – проти неї треба боротися!” [8, с. 59]. І Олесь Гончар боровся – мужньо на ратному полі й гідно на мирній письменницькій ниві. У його “Щоденниках” читаємо: “Все, що було, – це наша пам’ять, наше багатство, це, зрештою, і робить нас людьми” [3, т. 2, с. 270]. Або ще один запис: “Виховувати можна тільки правдою (7 жовтня 1959 року)” [3, т. 1, с. 250].

Ось у такому правдивому змалюванні й виступають, як живі, студбатовці Богдан Колосовський, Андрій Степура, Мирон Духнович, Славик Лагутін, душевно чиста Таня Криворучко, красуня Мар’яна Кравець, Ольга-гречанка... Виписуючи своїх героїв, Олесь Гончар завжди був чуйний і уважний до різноманітних проявів народного й національного характеру. Уміння індивідуалізувати персонажів – найперша й безумовна ознака художницького таланту автора “Людини і зброї”. Шляхи індивідуалізації в Гончара різноманітні (портретна деталь, мова, опис дій в однаковій обстановці, відтворення думок героя, характеристика персонажа “від себе”). Та з найбільшою виразністю окреслено національний характер кожного з героїв роману.

У цьому творі злилися суворі правда жорстоких буднів війни, народна філософська мудрість, емоційна густота, романтична окресленість. Мабуть, найбільше і найяскравіше ці риси стилю письменника проявилися в прикінцевих розділах “Листи з ночей оточеньських”, де автор передав закінчення роману Богдану Колосовському, бо сам не міг його обірвати.

Уже давня істина про те, що, створюючи своїх героїв, літератор пише їх насамперед із самого себе. Особливо багато спільного в долях Олесь Гончара та Богдана Колосовського: “спливав кров’ю” на берегах Росії студбат, один за одним склала в цих боях свої голови Гончарові побратими (сам же він урятувався, бо був поранений, і його встигли переправити через Дніпро в районі Канева). Як дізнаємося з роману “Людина і зброя”, Богдан Колосовський ще підлітком писав заяву про те, щоб його відпустили воювати в Іспанію. Аналогіч-

ну мрію мав і Олесь Гончар, тільки довідалися ми про це не так давно – після публікації його листів до Олексія Юренка.

Жорстокі бої на берегах Росії, оспіваної І. Нечуєм-Левицьким. Бої за Київ... Скільки там полягло вірних друзів-студбатовців! Мужньо й правдиво розповідає про це письменник, показує, як билися й гинули майбутні поети, вчителі, учені. Молодь. Цвіт народу нашого. “Гончар піднімає юнацькі античні тіла і каже: ось жертви війни, які не встигли зробити подвигів, до яких були готові, всяких, не тільки воєнних...” [6, с. 22].

Мрія автора роману про мир, укладена в уста “факультетського Сквородо” Мирона Духновича, межує з фантастикою, але водночас була такою бажаною для них, юних студбатовців, є бажаною для нас, нинішніх, і буде бажаною для тих, хто прийде потім: “Уяви, Богдане <...>, якими очима глянула б на нас людина далекого майбутнього. Сонячні чудесні міста. Вільні люди, життя, де війни стали уже тільки поживою археологів. І ось звідти, з тих сонячних міст, дивляться на нас чийсь очі: хто вони, оці обшарпані, змучені люди, що в темряві бредуть по планеті? Якись дикуни ідуть з гвинтівками на плечах, ведуть під багнетами собі подібного. Мають повноводі ріки, а вмирають від спраги. Будують десятиліттями, щоб потім знищити за одну мить. Скільки вони ще попалять, поруйнують, чому не бережуть свою чудову планету, ім’я якій Земля?” [1, с. 324–325]. Про Олесь Гончара і його героїв Борис Олійник мудро сказав: “Мирні люди, інтелектуально багаті натури, чутливі і вразливі, вони живуть життям духовним і тому цікаві не лише у воєнній ситуації, але й у будь-якій мирній, буденній роботі. В найтяжчих перипетіях війни вони не втрачають своєї гідності і крізь кров і попіл бачать голубе небо своєї мрії” [9, с. 123].

Силу духу, мужність (бо не спроста ж нагороджено письменника бойовими орденами й медалями) у лихоліття, талант і щедрість ліричної душі в мирні дні черпав Олесь Гончар із багатющої й невмирущої народної криниці. “Проза Гончара надзвичайно поетична, всім ліричним складом своїм вона зв’язана з традиціями української національної художньої культури” [11, с. 181]. Як зауважує А. Погрібний, “з самого себе написані О. Гончарем його найкращі, найдосконаліші образи, ті, у котрих, як сказано в “Людині і зброї”, «цвіте душа»” [10, с. 62].

Отже, роман “Людина і зброя” написаний із позицій правдивого зображення “війни справжньої, реальної, з її стражданнями, кров’ю і потом”. У цьому творі немає відчуття

тріумфу перемоги, але характери героїв, їх мужні, а то й героїчні вчинки (кволий, зовсім не військового вигляду Духнович підриває гранатою склад авіабомб, свідомо йдучи на смерть) переконують читача в перемозі над ворогом. Життєвий досвід, творчий задум Олесь Гончара дали можливість зобразити війну глибоко і багатогранно – від героїзму студбатівців і кадрових воїнів до бездарності окремих командирів, бездушних керівників. Війна, як явище протиприродне, антилюдське, засуджується автором.

У розмислах над твором Олексій Кундзіч зазначає, що «людина і зброя – мабуть, це така головна тема роману <...>, хоч носієм її є не той, кого умовно можна назвати головним героєм, не Богдан Колосовський, а Духнович, «цей факультетський вільнодум <...> науки» [6, с. 17]. І далі: «...бо кожен з них так само, як і він, є тією людиною, що, мріючи про радісну творчу працю, про свою Офелію і ненавидячи зброю і війну, добровільно, внаслідок усвідомленої необхідності, стала воїном і взяла зброю, щоб убити саму війну і «в сонячний день перемоги <...> розрядити останню бомбу» [6, с. 18]; «...усі в романі живуть єдиним прагненням миру, заради миру беруть зброю в руки, ідучи на темні сили з єдиною волею до знищення війни» [6, с. 19].

Звідки цей потяг до самогубства в людини і звідки така недосконалість людського роду? Доки ганьбитимуть людство війни? Такі складні проблеми, крім інших, порушені в романі «Людина і зброя». Не лише пером і словом намагався дати відповідь на ці болючі питання Олесь Гончар, а й своєю активною життєвою позицією громадянина, патріота, людини. На це неодноразово звертали увагу друзі й літературні критики. Прикметними є слова російського письменника Костянтина Симонова з його вітального листа у зв'язку з 60-літтям Олесь Гончара: «З повагою до Вас і з гордістю за Вас думаю про пройденій Вами шлях – і солдатський, і письменницький, який Ви, на Вашу честь, теж проходите з солдатською прямою і мужністю» [11, с. 27].

Українська література має свого читача в багатьох країнах світу. 1985 року роман «Людина і зброя» видано англійською мовою (видавництво «Дніпро») в перекладі Анатолія Віденка. У зв'язку з цим була організована заочна конференція слухачів «Радіо Київ», де люди з різних держав висловили свої думки, поділилися враженнями від прочитання й осмислення твору. Для прикладу наведемо фрагмент відгуку Вільяма Лівінга з Англії: «Роман Олесь Гончара «Людина і зброя» був завершений в 1959 році, але й зараз він несе в

собі дуже своєчасну ідею. Учасник минулої світової війни, автор нагадує сучасному поколінню про жахи і спустошення, які несе людству війна <...>. Можу поклястись, що ніхто інший не зміг би краще зобразити жахливе спустошення, руйнування цивілізації...» [4, с. 626].

Через жахливі картини війни, які не тільки зображував, а й пережив Олесь Гончар, у романі «Людина і зброя» проступає ідея миру. Один із персонажів твору – Колумб – висловлює думку, яка болісно залягла в серці кожного: «– Ця війна мусить бути останньою з усіх воєн, що були на землі <...>. Досі все винаходили для війни, хіба ж не пора вже винайти щось – раз і назавжди! – проти неї? Земля – не полігон. Земля – це нива, щоб сіяти...» [1, с. 322].

Як і герої його твору, Олесь Гончар, за словами Бориса Олійника, – «один із тих мільйонів рядових <...> армії, котрі заступили від смерті і моє дитинство, і дитинство того маленького сина людського із роману «Циклон», котрий із антики крокує в майбутнє, в двохтисячний рік, в третє тисячоліття...» [9, с. 122].

Література

1. Гончар О. Людина і зброя / Олесь Гончар. – К., 1978.
2. Гончар О. Письменницькі роздуми: Літературно-критичні статті / Олесь Гончар. – К., 1980.
3. Гончар О. Щоденники: У 3-х т. [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар] / О. Гончар. – К., 2002–2004.
4. З різних широт (Зарубіжні читачі про роман «Людина і зброя») // Слово про Олесь Гончара. – К., 1988. – С. 625–627.
5. Коваленко Л. Утвердження духовної краси / Л. Коваленко // Про Олесь Гончара. – К., 1968. – С. 8–45.
6. Кундзіч О. Сторінки вселюдського літопису / О. Кундзіч // Про Олесь Гончара. – К., 1978. – С. 15–23.
7. Неділько В. Вивчення творчості Олесь Гончара: Посібник для вчителів / В. Неділько. – К., 1987.
8. Новиченко Л. Солдати справедливої армії / Л. Новиченко // Про Олесь Гончара. – К., 1968. – С. 46–64.
9. Олійник Б. Від кореня народного / Б. Олійник // Слово про Олесь Гончара. – К., 1988. – С. 121–132.
10. Погрібний А. Олесь Гончар: Літературний портрет / А. Погрібний. – К., 1987.
11. Про Олесь Гончара: Літературно-критичні матеріали; [упоряд. Олександр Дяченко]. – К., 1968.
12. Семенчук І. Олесь Гончар (До 60-річчя з дня народження письменника) / І. Семенчук. – К., 1978.
13. Слово про Олесь Гончара; [упоряд. В. Коваль]. – К., 1988.

